

Evaluation process on reading materials

Aysel Sheydayeva

Doctoral student of Azerbaijan State Pedagogical University, Guba Branch.

Azerbaijan. E-mail: turan.sheydayev@mail.ru

<https://orcid.org/0000-0003-3049-5959>

Abstract. Education reform in the country directs to creation of new national system in education. International experience shows that the use of innovative teaching methods can be an important tool for improving the quality of classes. And oral speech is important and plays an important role in improving the quality of basic education. In the article spoke about the importance of the role of the critical reading. The reading process is a complicated process. Just taking into account the need to find effective ways of encouraging reading habits. To do this, first of all, new pedagogical and methodological approaches in secondary schools is important. Most importantly, from the primary grades reading materials while conducting surveillance on the study and application of methods.

Keywords: reading, language events, reading habits, active education, forms, methods, educational politics.

<http://dx.doi.org/10.29228/edu.209>

To cite this article: Sheydayeva A. (2020) Evaluation process on reading materials. *Journal of Preschool and Primary Education*, Vol. 232, Issue III, pp. 29–38

Article history: Received — 04.07.2020; Accepted — 19.07.2020

Oxu materialları üzərində müşahidənin təşkili

Aysel Şeydayeva

ADPU-nun Quba filialı, doktorant. Azərbaycan. E-mail: turan.sheydayev@mail.ru
<https://orcid.org/0000-0003-3049-5959>

Annotasiya. Məqalədə dil hadisələrinin tədrisi prosesində oxu materialları üzərində müşahidə metodunun təşkilindən və onun didaktik imkanlarından bəhs edilir. Qeyd olunur ki, dil hadisələrinin öyrənilməsi nitq qüsurlarının aradan qaldırılmasına kömək edir. Beynəlxalq təcrübə göstərir ki, innovativ tədris metodlarından istifadə oxu dərslərinin keyfiyyətini artırmaq üçün mühüm vasitədir. Oxu mürəkkəb proses olmaqla yanaşı həm də, şifahi nitqin inkişaf etdirilməsində və təhsilin keyfiyyətinin yüksəldilməsində mühüm rol oynayır. Məqalədə oxu vərdislərinin aşılmasının səmərəli yolları göstərilir, ümumtəhsil məktəblərində yeni pedaqoji və metodiki yanaşmaların tətbiq olunmasının vacibliyi vurğulanır. Müəllif oxu prosesində mətn üzərində müşahidələrin təşkilinin səmərəli metod olduğunu təsdiqləyir və təcrübədə tətbiq olunmasını təklif edir.

Açar sözlər: oxu materialları, dil hadisələri, oxu vərdisləri, fəal təlim, forma, üsullar, təhsil siyasəti.

<http://dx.doi.org/10.29228/edu.209>

Məqaləyə istinad: Şeydayeva A. (2020) Oxu materialları üzərində müşahidənin təşkili.

«Məktəbəqədər və ibtidai təhsil», № 3 (232), səh. 29–38

Məqalə tarixçəsi: göndərilib – 04.07.2020 ; qəbul edilib – 19.07.2020

Giriş / Introduction

“Azərbaycan Respublikasında ümumi təhsilin Konsepsiyası – Milli Kurrikulumu”nda ümumi təhsilə və ümumi təhsilli şəxsə verilən tələblərdə deyilir: “Ümumi orta təhsilli şəxs – ana dilini dərinlən bilən, Vətəninin tarixi və mədəniyyəti haqqında ətraflı məlumatlara malik olan, incəsənəti, ədəbiyyatı, elmi nailiyyətləri, insan əməyini, vətəndaşların hüquq və azadlıqlarını dəyərləndirməyi bacaran, demokratik prinsiplərə hörmətlə yanaşan, dövlətçiliyə və dövlət mənafeyinə sadıqlıq nümayiş etdirən, müasir texnika və kommunikasiya vasitələrindən səriştəli istifadə edən, insanlara, milli adət-ənənələrə, təbiətə, əxlaqi-mənəvi dəyərlərə tolerant, həssas və ədalətli münasibət bəsləyən, təhsillənməyi və məlumatlanmağı bacaran, bazar iqtisadiyyatı şəraitində rəqabətə davamlı olmaq və həyatda müstəqil yaşayıb fəaliyyət göstərmək, inkişaf etmək, sağlam həyat tərzi qurmaq, müstəqil mövqeli olmaq kimi keyfiyyətlərə yiyələnən, cəmiyyətin tələbatına uyğun zəruri bilik, bacarıq və vərdislər qazanan, ana dili ilə yanaşı, xarici dillərdən birində və ya bir neçəsində ünsiyyət saxlamağı bacaran şəxsdir” [Azərbaycan Respublikasında ümumi təhsilin Konsepsiyası – Milli Kurrikulumu].

Məktəb bu tələbləri əldə əsas tutaraq cəmiyyətin sosial sifarişlərini yerinə yetirir: şagirdləri dərin və hərtərəfli biliklərlə silahlandırır, onlarda həyati bacarıqlar formalaşdırır, onları yüksək mədəniyyətə, geniş dünyagörüşünə malik şəxsiyyət kimi yetişdirir. Öz fikirlərini sərbəst olaraq, şifahi və ya yazılı şəkildə ifadə etmək, ünsiyyət qurmaq bacarıqları vətəndaşa, lazım gəldikdə, özünün və Vətəninin hüquqlarını müdafiə mövqeyində dayanmaq qabiliyyəti aşılayır. Bunun üçün, ilk növbədə, ədəbi dil normalarına əsaslanan, mədəni nitqə malik, savadlı şəxsiyyət formalaşdırmaq lazımdır.

Əsas hissə / Main Part

Orfoqrafik – orfoepik dəyişmələr

Dildə baş verən proseslər müəyyən istiqamətlərdə gedir ki, bu da inkişafın müxtəlif mərhələlərində bu və ya digər universal dil ənənələrinin aparıcı təsiri ilə şərtlənir. “Təbiidir ki, bu inkişaf ingilis, fransız, alman, rus və başqa dillərin leksikonunda bəhs etdiyimiz hər bir sahəyə aid yüzlərlə yeni sözlər, terminlər, ifadələrin yaranmasına səbəb olmuşdur. Bu proses Azərbaycan ədəbi dilinin müasir inkişafından da, onun leksikasından da yan keçə bilməz” [Yeni sözlər və yeni mənalar lüğəti. Bakı, “Elm” nəşriyyatı, 2016]. Bəzi dil hadisələrinin mahiyyətini dilçilik qanunlarından kənarçıxma halları təşkil edir, məsələn, əgər işıq, ilan, ildırım, ılıq və s. sözlər ahəng qanununa tabe deyilsə, nitqdə, tələffüzdə bu sözlərin tələffüzünün asanlaşdırılması prosesi (ışıq, ilan, ildırım, ılıq) gedir. İbtidai sinif şagirdlərinin nitqində dilin qrammatik qaydalarından kənarçıxma halları da (məsələn, *bizim uşaq, bizim ata, bizim yerlər, sizin qiymət*) özünü göstərir.

Şagirdlərdə ədəbi dil normalarına uyğun nitqin formalaşdırılması prosesi ibtidai siniflərdən başlayır. Bu səbəbdən də dilin qrammatik qaydalarını, dil hadisələrini, ədəbi dilin normalarını ibtidai sinfin tədris materialları üzərində öyrətmək lazımdır.

Bəzi sözlərin yazılışından fərqli tələffüz olunmasının səbəbi onların tələffüzünün (*ailə – aylə, dəftər – dəfdər, dostluq – dostlux, avtobus – afdobus* və s.) daha asan olması ilə izah olunur. Dil hadisəsi üzdə, onun mahiyyəti isə dərinədir. Dil hadisəsini yaradan onun mahiyyəti, mahiyyətə diqqəti cəlb edən isə dil hadisəsidir.

Bu dil hadisələri və qanunlar ümumi inkişaf prosesi, dildən istifadə edənlərin ünsiyyət tələbatı ilə bağlı olub, dilin lüğət tərkibində, qrammatik quruluşunda, fonetik sistemində, morfologiya və sintaksisində özünü büruzə verir. Bütün bu hadisə və qanunların öyrənilməsi, tədqiqi və tətbiqi dilimizin inkişaf göstəriciləridir. Məhz bu səbəbdən də Azərbaycan dili proqramlarında (kurikulumlarında) nitq inkişafı məsələlərinə xüsusi yer verilmişdir.

İbtidai siniflərdə oxu fəaliyyəti, demək olar ki, digər fəaliyyətlərdən daha geniş məzmun və həcmə malikdir. Oxu prosesi bütün digər fəaliyyətlərin başlanğıcı hesab olunur. Orta məktəbi bitirən şagird öz doğma dilinin qrammatik xüsusiyyətlərini bilməli, həmin biliklərin təcrübədə tətbiqində səriştəli olmalıdır. Müəllim bu prosesi Azərbaycan dili fənni üzrə məzmun standartlarının reallaşdırılması kimi həyata keçirməlidir.

Dərsliklər müvafiq tədris proqramları əsasında hazırlanır. Dərsliklərdə verilən materiallar əsasında fənn standartlarının reallaşdırılmasına kömək məqsədi ilə müəllim üçün metodik vəsaitlər tərtib edilir. Müəllim bu vəsaitlərlə işləməyi bacarmalıdır. Müasir dərsliklər idrak qanunları əsasında tərtib olunan təlim vəsaitləridir. Təlim prosesində hər bir müşahidə materialı rabitəli mətnlərdən başlayır. Uşaq həyatı müşahidə yolu ilə öyrəndiyi kimi, təlimdə də müşahidə qabiliyyəti mühüm rol oynayır. Müşahidə həm elmi-tədqiqat, həm də təlim metodudur. Təlimdə müşahidə birbaşa müəllimin nəzarəti altında aparılır və bu prosədə elm aləminə məlum olan faktların dərk edilməsi üstünlük təşkil edir. "Prinsipcə tədqiqatçı-müəllim hansı problem üzərində müşahidə aparacağını əvvəlcədən müəyyənləşdirir və təlim prosesini də bu istiqamətdə qurur. Tədqiqatçı-alim fərziyyələrə, ehtimallara əsaslanaraq, faktı, naməlum və şübhəli görünən müəyyən hadisəni müşahidə edir. Tədqiqatçı şagird isə elmə məlum olan fakt və hadisələri müşahidə edərək, müəyyən nəticəyə gəlir və mənimsəmə prosesində faktların yeni əlamətlərini "kəşf" edir" [Balıyev H., Balıyev A. Azərbaycan dilinin tədrisi metodikası, 2014].

Müəllim müşahidə ediləcək faktı, materialı dəqiq müəyyənləşdirməlidir ki, şagirdlərin diqqətini onun əsas əlamətlərinə yönəltməklə qarşıya qoyduğu təlim nəticələrinə nail ola bilsin, məsələn, məqsəd mübtədə ilə xitabları fərqləndirməkdirsə, mətnlər, çalışmalar üzərində müşahidə bu istiqamətdə qurulmalıdır ki, şagirdlər müşahidə nəticəsində mübtədə ilə xitabların oxşar, fərqli cəhətlərini dəqiqləşdirməyi

bacarsınlar [Adilov M. İ., Verdiyeva Z. N., Ağayeva F. M. İzahlı dilçilik terminləri, 1989].

Canlı müşahidənin bir çox üstünlükləri var, lakin o, məqsədyönlü, inkişafetdirici olmalı və müəllimin nəzarəti altında həyata keçirilməlidir. Müəllim bilir ki, dinləmə-anlama olmadan nitq prosesi mümkün deyil və ya systemsizdir. Eyni zamanda, mətnin müşahidəsi, dinləmə olmadan oxu qeyri-realdır. Oxu prosesində dinləyib-anlama nitqin inkişafına yol açır, rabitəli və rabitəsiz nitqin inkişafında güclü vasitə hesab olunur. Qiraət nitq prosesinə birbaşa didaktik yolla bağlıdır.

Müasir cəmiyyətdə dövrün tələblərinə cavab verən, yaradıcı düşünən və fəaliyyət göstərən gənc nəslin yetişdirilməsi ümumtəhsil məktəblərinin qarşısında duran əsas vəzifələrdən biri hesab olunur. Bu mühüm vəzifənin həyata keçirilməsi ibtidai siniflərdə keçirilən bütün fənlərin tədris səviyyəsinin yüksəldilməsindən asılıdır.

Dil ünsiyyət vasitəsidir. Dil olmasa, cəmiyyətdə ünsiyyət, anlaşma mümkün deyil. Məhz bu səbəbdən də dildə baş verən bütün hadisələrin öyrənilməsi, tədqiqi vacibdir. Dil, nitq, ünsiyyət və təfəkkür bir-biri ilə qarşılıqlı əlaqədə, dinamik inkişaf edir. Bu səbəbdən də nitq qüsurlarının olması, söz ehtiyatının azlığı uşağın psixikasına da öz mənfi təsirini göstərir.

Mərhələlərlə inkişaf edən nitq uşaq psixikasının formalaşmasına da müsbət təsir göstərir. Ana dilinə yiyələnən uşaq ünsiyyət qurduqca, danışdıqca, münasibət saxladıqca, təfəkkürünü, qabiliyyətlərini, düşüncələrini inkişaf etdirdikcə, nitqini də zənginləşdirir. Müəllim hər bir şagirdin daxili potensialını aşkara çıxarıb, ölkənin gələcək inkişafı naminə xidmət edən vətəndaş formalaşdırmalıdır. Düzgün ədəbi tələffüzə, dil hadisələri haqqında ətraflı məlumata malik olan müəllim, təbii ki, şagirdlərin nitq və təfəkkürünün inkişafına müsbət təsir göstərə bilər. Müəllim şagirdləri düzgün ədəbi tələffüzə yiyələndirmək üçün mətni müşahidə, nümunəvi nitqi müşahidə və s. müxtəlif üsul və vasitələrdən istifadə etməklə müsbət nəticələrə nail ola bilər.

Məlumdur ki, dil insanlar arasında tələbatdan asılı olaraq, ünsiyyət və fikir mübadiləsi vasitəsidir. "Oxu materialları üzərində aparılan leksik-orfoqrafik, həmçinin, orfoepik işlərin metodikasına daxil olan bir məsələyə diqqət edək – şagirdlərin şifahi nitq vərdisləri diqqət mərkəzində saxlanılmalı, onlara səslərin, sözlərin, cümlələrin düzgün ədəbi tələffüzü öyrədilməli, şagird verilmiş mətni düzgün və bölgüsünə uyğun, intonasiya ilə oxuya bilməlidir [Qurbanov V.T. Ədəbi tələffüz vərdislərinin aşılmasına dair, 2002].

İbtidai siniflərdə mətn materialları üzərində dil hadisələrinin müşahidəsinin təlimin keyfiyyətinə təsiri həm də şagirdlərin mədəni nitqinin formalaşdırılması deməkdir. Mədəni nitq, dil normalarının bütün səviyyələrində, yəni fonetik, leksik, qrammatik və üslubi səviyyələrində qurulan danışığa və yazıya deyilir. Professor Əziz Əfəndizadə bu barədə yazırdı: "Nitqin ifadəliliyini yalnız şifahi danışığa gözəl əks etdirə bilər. Söz özünün ən güclü təsirini, öz əlvan qiyafəsin

yalnız şifahi nitqdə tapmağa qadirdir. Əgər söz yazılı nitqdə açılmamış qönçədirsə, şifahi nitqdə ətirli bir çiçəyə çevrilir” [Əhmədov A. Ümumi təhsil sistemində kurikulum islahatı: real nəticələrə doğru, 2008].

Dil hadisələrinin öyrənilməsi nitq qüsurlarının aradan qaldırılmasına da kömək etmiş olur. Məlumdur ki, mədəni nitq müəyyən olunmuş normativ tələblərə cavab verməlidir. “Ədəbi normalar danışmaq və oxuya aydınlıq, təbiilik və canlılıq gətirir, səslənmənin gözəlliyini və emosional təsirini artırır. Düzgün tələffüz dinləyicinin diqqətini fikrin ifadə vasitələrindən daha çox məzmununa yönəltməklə nitqin asan anlaşılmasına və dərhal qavranılmasına kömək edir [Abdullayev N.Ə. Orfoqrafiya – orfoepiya təlimi məsələləri, 2008].

Nitq zəngin, sərbəst, məzmunlu, məntiqli, səlis, şüurlu, düzgün, təmiz, aydın, dəqiq, ifadəli, anlaşılıq və təbii olmalıdır. Azərbaycan ədəbi dilinə aid qaydalar müəyyən yol keçib, tarixi təkamülün nəticəsində yaranıb və hazırda cəmiyyətin normal, düzgün ünsiyyətinə xidmət edir. “Azərbaycan dili quruluşuna görə başqa dillərdən fərqlənir, dünyanın inkişaf etmiş, bu günə qədər gəlib çatmış, zəngin dillərindən biri sayılır. Çox qədim zamanlarda dilimizdə şifahi xalq ədəbiyyatı nümunələri, sonralar isə yazılı ədəbiyyat yaranmışdır. İstər şifahi, istərsə də yazılı ədəbiyyatımız xalqımızın gözəl və zəngin nitq mədəniyyətinin olduğunu sübut edir” [Balıyev H., Balıyev A. Azərbaycan dilinin tədrisi metodikası, 2014].

I–IV siniflər üzrə Azərbaycan dili dərslərində bədii, elmi, həmçinin, publisistik, məişət, hətta rəsmi-ışğuzar üslublarda, təxminən, 600–700 mətn var ki, həmin mətnlərin məzmunu üzərində iş oxu ilə nitqyönümlü qurulur. Şagirdlərin nitqlərinin inkişafı üçün 4 məzmun xətti üzrə standartların reallaşdırılması nəzərdə tutulur. Başqa sözlə, həmin mətnlərdə təsvir olunan hadisələr, ifadə tərz, müraciətlər, ünsiyyətin qurulması və s. şagirdlərdə formalaşdırılacaq mədəni nitq üçün nümunəvi materiallar verir. I–IV sinif şagirdlərinin anlaya bilməyəcəkləri, tələffüzünü bacarmayacaqları nitq vahidləri və ya dil hadisələri həmin mövzulardan çıxarılır. Məlumdur ki, nitq inkişafı üzrə iş məktəbəqədər dövrdən başlayır və təhsil müddətinin sonuna qədər davam edir. Məktəbə daxil olan gündən şagirdlərə lüğət dəftəri tərtib etmələrini tapşırmaq lazımdır. Şagirdlərə gündəlik rastlaşdıqları, mənasını, tələffüzünü tam qavraya bilmədikləri sözləri “Belə deyilir”, “Düzgün variant budur” kimi qruplaşdırmaqla həmin dəftərə yazmaq tövsiyə olunarsa, onların nitq inkişafının dinamikası üzrə irəliləyişləri izləmək olar. İbtidai siniflərdə oxu materialları üzərində fonetik, leksik, sintaktik və qrammatik vahidlər üzərində dil hadisələrinin müşahidəsinin təşkili şagirdlərin düzgün oxu vərdişlərinin inkişafında mühüm rol oynayır. İbtidai sinif müəllimləri nəzəri məlumatları mükəmməl bilməklə yanaşı, öz işlərinə də məsuliyyətlə yanaşmalıdırlar. Belə ki, müəllim müxtəlif metod və üsullar tətbiq edərək, şagirdləri nitq vərdişləri, oxu bacarıqları ilə silahlandırmaqla bilər. “Bu məsələnin həllində interaktiv təlim metodları müəllim üçün geniş imkanlar yaradır. Interaktiv təlimin bir sıra üsul və vasitələrindən

yararlanmaqla tədrisən şagirdlərdə zəngin söz ehtiyatı yaratmaq olar. Məlumdur ki, müasir təlim strategiyasında Azərbaycan dili və ədəbiyyat proqramının əsasını mətn üzrə dərslər təşkil edir və həmin mətnlər mövzu cəhətdən çox rəngarəngdir. Bu da şagirdlərdə müxtəlif mövzulara, həyatın müxtəlif sahələrinə aid zəngin söz ehtiyatının formalaşmasına imkan verir” [Əsgərov İ. Azərbaycan dili və ədəbiyyat dərslərində şagirdlərdə zəngin söz ehtiyatının formalaşdırılması təcrübəsindən. ARTİ, “Elmi xəbərlər”, 2019, № 4]. Müəllim unutmamalıdır ki, bu günün şagirdləri sabahın liderləri, müəllimləri, jurnalistləri, vətəndaşlarıdır. Əgər biz tədqiqatlar zamanı şagirdlərimizin düzgün oxu, yazı, ədəbi dil normalarına yiyələndiklərinin şahidi oluruqsa, deməli, bu araşdırmaların tətbiqi daha çox uğurlardan xəbər verəcək.

Nitqin təməli yaxşı mənimsənilmiş, aydın ifadə olunmuş fikirdir.

Dil ictimai funksiya daşdığından, ünsiyyətə xidmət etdiyindən hazırda oxu materialları üzərində iş, çox düzgün olaraq, ön plana çəkilmişdir, çünki bu, nitqdən dilə, dildən nitqə keçid prosesidir. Dil qaydaları həmin oxu materialları üzərində müşahidələrdən çıxarılan nəticələrdə təsbit olunmalıdır.

Hazırda kurikulum proqramına əsasən, Azərbaycan dili fənni I–IV, habelə, V–XI siniflərdə inkişafetdirici xarakterli məzmun standartları əsasında, dinləyib-anlama və danışma, oxu, yazı, dil qaydaları məzmun xətlərinə uyğun qurulur. Məzmun xətləri arasında keçidlər asandan çətinə, sadədən mürəkkəbə; anlayışlar hökmlərdən əqli nəticələrə əsaslanan bir sistemlə həyata keçirilir. Bu sistemə imla, ifadə, inşa və s. yazı növləri də daxildir. İnşa bu yazı növlərinin zirvəsi sayılır. İnsanın təkmilləşdirilməsi məzmun və dil hadisələrinə aid qaydalarla tənzimlənir. Oxu prosesində şagird aşağıdakı ardıcılığa riayət etməlidir:

- hərfləri tanımalı;
- sözlərin mənasını anlamalı;
- düzgün, sürətli, şüurlu oxumalı;
- əsas ideyanı anlamalı;
- düşünərək oxumalı;
- mətnin hissələrini əlaqələndirərək oxumalı.

Oxu vərdişlərinin aşılmasının səmərəli yollarını tapmaq üçün ümumtəhsil məktəblərində yeni pedaqoji və metodik yanaşmalar, yeni düşüncə tərz, habelə şagirdlərin nitqini inkişaf etdirmək üçün dil hadisələrinin dərinədən öyrənilməsi, araşdırılması və tədqiqi vacibdir. Dil və nitq iki müxtəlif hadisədir, lakin bu müxtəlif kateqoriyalarda baş verən hadisələr bir-biri ilə qarşılıqlı əlaqədədir. Düzgün tələffüz və yazı savadı olmayan müəllim şagirdlərinə keyfiyyətli təhsil verə bilməz. Unutmaq olmaz ki, nitqin təməli yaxşı mənimsənilmiş, aydın ifadə olunmuş fikirdir. Şagird yalnız özünə yaxşı məlum olan hadisə, obyekt, mətn və ya cisim haqqında ətraflı, sərbəst və səlis danışa bilər. Bu səbəbdən də nitq inkişafı prosesində İKT-dən, əyani vəsaitlərdən istifadə etmək, şagirdləri müntəzəm olaraq, onları əhatə edən dünyanın “sirləri” ilə tanış etmək məqsədəuyğundur.

Dərslərdəki hər hansı bir mətn parçası ifadə nümunəsidir. Bu mətnləri inşa vasitəsilə şagirdin şifahi və yazılı nitqinə çevirmək oxu təliminin məqsədlərindən biri kimi nəzərdə tutulmuşdur. Ona görə də dərslərdə ilin fəsilərinə, habelə hüquqi, siyasi, mənəvi, etik, estetik prinsiplərə görə tərtib edilən mətnlər şagirdin nitqinə daxil edilmək üçün nümunə hesab oluna bilər. Həmin mətnlərin məzmunu üzərində şagirdlərin düşüncələrini təşkil etmək canlı seyrdir və mücərrəd təfəkkür prosesi ondan asılı olub, təcrübə ilə yekunlaşdırılır. Buna "tətbiqi proses" və ya "nitq təcrübəsi" də deyilir. Mətn qurulmuş bir nitq sxemidir. Onun dərk olunma dərəcəsi, əhəmiyyəti müşahidələrin necə aparılması, şagird nitqinə çevrilməsi səviyyəsi ilə ölçülür və qiymətləndirilir.

Nitq inkişafının və təlimin keyfiyyətinin yüksəldilməsi məqsədilə tədqiqatların aparılması zəruridir. Tədqiqatlar göstərir ki, kurikulumun metodoloji anlamında və ya didaktikada oxu mətnləri üzərində müşahidə metodikası xüsusi olaraq tədqiqatlara cəlb olunmamışdır, hətta əhəmiyyəti haqqında belə danışılmamışdır. Odur ki, bu problemlə əlaqədar xüsusi standartlar yoxdur, lakin onun didaktik əhəmiyyəti haqqında qeydlər oxu strategiyasına deyil, dil qaydaları məzmun xəttinə daxil edilmişdir.

Azərbaycan Respublikasının ümumtəhsil məktəblərində əsas fənlərdən biri olan Azərbaycan dili üzrə kurikulumlarda (I–IV siniflər) qeyd olunan təlim nəticələrinə əsasən, deyə bilərik ki, bu fənnin tədrisində qarşıya tələb kimi qoyulmuş məzmun standartları, əsasən, tam yerinə yetirilir, yəni şagirdlər danışanın fikrinə münasibət bildirir, öz fikirlərini sərbəst və ardıcıl ifadə edir, düzgün, sürətli, şüurlu, ifadəli oxuyur, oxuduqları mətnlərə münasibət bildirir, dərslərdəki mətnlərə əsasən, Azərbaycan xalqının dili, tarixi, əxlaqi-mənəvi dəyərləri, incəsənəti, adət-ənənələri haqqında öyrəndikləri məlumatlardan nitqlərində istifadə edir, kiçik həcmli rabitəli mətnlər qurmağı bacarır, söz ehtiyatlarını zənginləşdirmək məqsədi ilə lüğətlərdən, müxtəlif vəsaitlərdən yararlanmağa bilir, çalışmaların, tapşırıqların həlli zamanı fonetik, leksik, morfoloji, sintaktik, orfoqrafik qaydaları mənimsədiklərini nümayiş etdirirlər və s. Bütün bunlar onu deməyə əsas verir ki, bu fənnin tədrisində Azərbaycan dili üzrə təlim nəticələrinə nail olunur, lakin nitq inkişafının və təlimin keyfiyyətinin yüksəldilməsi məqsədi ilə tədqiqatların aparılması zəruridir.

Beləliklə, I–IV siniflər üçün Azərbaycan dili dərslərində verilən mətnlər əsasında bu nəticəyə gəlirik ki, belə mətnləri müşahidə obyektinə çevirərək, onların üzərində fonetik, leksik və qrammatik təhlillər apararaq şagirdləri müstəqil müşahidələr əsasında zəruri nəticələrə gəlməyə sövq etmiş oluruq. Qabaqcıl təcrübədə bu məsələlər öz əksini tapır, standartlarda isə nəzərə alınmayıb. Belə hesab edirik ki, dərslərdəki materiallar üzərində, yeri gəldikcə, təhlillərin aparılması, öyrənmələrin müstəqil müşahidələr apararaq nəticəyə gəlmələri həm təfəkkür, həm də nitq inkişafı problemi olduğu üçün problemin sistemli şəkildə araşdırılmasına və təkliflər verilməsinə ehtiyac var.

Araşdırmalar zamanı aparılan tədqiqatlardan aşağıdakı nəticələr alındı:

1. İbtidai siniflərdə dil hadisələrinin müşahidə nəticələrindən düzgün istifadə təlimin keyfiyyətini əsaslı şəkildə yüksəldir.
2. Oxu materialları üzərində dil hadisələrinin müşahidəsi şagirdlərin qrammatik-linqvistik biliklərini meydana çıxarır.
3. Müşahidələrin planlı qurulması şagirdlərdə düzgün, şüurlu, savadlı oxunun yaranmasına səbəb olur.
4. Müşahidələr şagirdlərin bacarıqlarının möhkəmləndirilməsinə yol açır.
5. Müşahidə metodundan səmərəli istifadə orfoqrafik və orfoepik vərdişlərin mənimsənilməsinə müsbət təsir göstərir.

Qeyd olunan nəticələr əsasında aşağıdakı təklifləri irəli sürmək olar:

1. Müşahidə idrakın və təlimin tam hüquqlu metodudur. Kurikulumun tətbiqi zamanı onun didaktik imkanları daha da genişlənilir. "Elmi idrakın empirik metodları içərisində eksperimental müşahidə, ölçmə, müqayisə kimi metodların adını qeyd etmək olar. Buna görə də hazırkı dövrdə təlim prosesində lazımi elmi məlumatlar verilməklə yanaşı, şagirdlərdə müşahidəçilik, müstəqil, tənqidi düşünmək və s. kimi idrak qabiliyyətlərinin inkişaf etdirilməsinə xüsusi diqqət yetirilir" [Həsənov R. İdrak prosesində eksperimental metodun rolu. "Avrasiya birliyi" saytı].

2. Müstəqil öyrənmək üçün şagirdlər, hər şeydən əvvəl, qarşılarına müəyyən məqsədlər qoymaqla, həmin məsələlərin həlli yollarını, üsullarını tapmaq bacarığına malik olmalıdırlar. Azərbaycan dili dərslərində şagirdlərdə oxu materialları üzərində müstəqil müşahidə aparmaq bacarığı formalaşdırmaq üçün qrup tapşırıqlarından, fərdi çalışmaların standart səviyyəli, diferensial növlərindən maksimum səmərəli istifadə edilməlidir. Bu məqsədlə şagirdlərdə, hər şeydən əvvəl, dərin müşahidəçilik, məsələnin mahiyyətinə nüfuz etmək qabiliyyətləri inkişaf etdirilməlidir [Mahmudov V. Fəal təlim şagirdlərin idrak fəallığını artırır, onları müstəqil qərarlar çıxarmağa yönəldir. "Azərbaycan müəllimi" qəzeti].

3. I–IV siniflərdə Azərbaycan dili dərslərində müşahidə metodunun standartlarını müəllim özü müəyyənləşdirməlidir. Bu istiqamətdə qabaqcıl təcrübədə rast gəldiyimiz nəticələr isə bunlardır:

Şagird:

- verilmiş mətni ədəbi tələffüz, intonasiya və orfoepiya normalarına uyğun olaraq, necə oxuyacağını təxmin edir;
- mətnin məzmunu üzərində müşahidə apararkən mənasını bilmədiyi sözlərin üzərində iş aparır və qeydlərini göstərir;
- mətnin məzmununu danışarkən fonetik və leksik normalara riayət edir;
- mətnin məzmununu genişləndirmək üçün suallardan istifadə etmək və onlara cavab vermək bacarığını nümayiş etdirir.

4. Oxu zamanı mətn üzərində müşahidələr təkmilləşmiş metod hesab edilməli, daha ətraflı öyrənilməli və təcrübədə tətbiq olunmalıdır.

Nəticə / Conclusion

Aparılan tədqiqatlardan sonra belə nəticəyə gəlirik ki, müşahidə həm dialektika, həm də təlim metodu olduğu üçün təlimdə ən səmərəli metodlardan biri hesab olunur. Bu metod şagirdləri orfoepiya və orfoqrafiya normalarına dair suallar ətrafında düşündürür, onları danışmaq, müqayisə etmək, mühakimə yürütmək bacarıqlarına yiyələndirir. Şagirdlərin dərsliklərdəki materiallar üzərində müşahidələr aparmaqla nəticəyə gəlmələri həm təfəkkür, həm də nitq inkişafı problemi olduğu üçün problem sistemli şəkildə araşdırılmalıdır. Mətn üzərində müşahidələr təkmilləşmiş metoddur, buna görə də daha ətraflı öyrənilməli və təcrübədə tətbiq olunmalıdır. Bu metodun didaktik üstünlükləri ibtidai siniflər üçün yazılacaq Azərbaycan dili dərslikləri üzrə metodik vəsaitlərdə təbliğ olunmalı, bu barədə məzmun standartlarına əlavələr edilməlidir.

Ədəbiyyat / References

1. "Azərbaycan Respublikasında ümumi təhsilin Konsepsiyası – Milli Kurrikulumu". (2006)
2. Abdullayev N.Ə. (2008). Orfoqrafiya – orfoepiya təlimi məsələləri. Bakı: ADPU, 179 s.
3. Adilov M. İ., Verdiyeva Z. N., Ağayeva F. M. (1989). İzahlı dilçilik terminləri. Bakı: "Maarif", 407 s.
4. Balyev H., Balyev A. (2014). Azərbaycan dilinin tədrisi metodikası. Bakı: "Qismət", 384 s.
5. Əhmədov A. (2008). Ümumi təhsil sistemində kurikulum islahatı : real nəticələrə doğru. "Kurikulum" jurnalı, №1.
6. Əsgərov İ. Azərbaycan dili və ədəbiyyat dərslərində şagirdlərdə zəngin söz ehtiyatının formalaşdırılması təcrübəsindən. ARTİ, "Elmi xəbərlər", 2019, № 4
7. Həsənov R. İdrak prosesində eksperimental metodun rolu. "Avrasiya birliyi" saytı.
8. Qurbanov V.T. (2002). Ədəbi tələffüz vərdişlərinin aşılmasına dair. Bakı: ADƏT, №1, 49–53 s.
9. Kərimov Y.(2009). Pedaqoji tədqiqat metodları. Bakı: "Azərənşr", 280 s.
10. Mahmudov V. Fəal təlim şagirdlərin idrak fəallığını artırır, onları müstəqil qərarlar çıxarmağa yönəldir. "Azərbaycan müəllimi" qəzeti, 02 sentyabr, 2020.
11. Mehrabov A. (2007). Azərbaycan təhsilinin müasir problemləri. Bakı: "Mütərcim", 318 s.
12. Ümumtəhsil məktəblərinin I–IV sinifləri üçün fənn kurikulumları. (2008). Bakı: "Təhsil", 318 s.
13. Ümumi təhsilin fənn standartları (I–XI). (2012). Bakı: "Mütərcim", 402 s.
14. Yeni sözlər və yeni mənalar lüğəti. Bakı, "Elm" nəşriyyatı, 2016
15. Veysova Z. (2007). Fəal/interaktiv təlim: (müəllimlər üçün vəsait). Bakı, 46 s.